

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ЄМЕЦЬ ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 341.215.4 (094.2)

**МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ УКРАЇНИ ПРО ПРАВОВУ
ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ**

12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Буроменський Михайло Всеволодович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри міжнародного права, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Баймуратов Михайло Олександрович**, Інститут законодавства Верховної Ради України, головний науковий консультант відділу європейського права та міжнародної інтеграції;

– кандидат юридичних наук, професор **Репецький Василь Миколайович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри міжнародного права.

Захист відбудеться 25 жовтня 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано 22 вересня 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Договори про правову допомогу є одним з найважливіших напрямків міждержавного співробітництва з правових питань. Як правило, за предметом правового регулювання ці договори поділяють на договори про правову допомогу в цивільних справах і договори про правову допомогу в кримінальних справах. Сьогодні таких договорів у світі налічують тисячі (двосторонніх, регіональних, універсальних), і є всі підстави говорити про їх систему та особливості міжнародно-правових зобов'язань за ними, про вплив цих договорів на національне законодавство та особливості їх виконання. Але предметом міжнародно-правових досліджень останнім часом стали переважно договори про правову допомогу в кримінальних справах, а значний масив договорів про правову допомогу в цивільних справах лишається поза належною увагою науки міжнародного права. Однак договірне міжнародно-правове регулювання надання правової допомоги в цивільних справах стрімко розвивається й має свою специфіку.

Україна уклала наразі десятки двосторонніх і багатосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах або бере в них участь за правилами правонаступництва. Їх укладають як на міжурядовому, так і на міжвідомчому рівнях, часом порядок реалізації їхніх норм не є чітко визначеним, а іноді буває навіть суперечливим.

Актуальність цього дослідження зумовлено нагальною потребою оцінити весь комплекс міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах як актів міжнародного публічного права, що укладаються на підставі права міжнародних договорів. Зберігається необхідність з'ясувати правові підстави укладення міжвідомчих договорів про правову допомогу в цивільних справах, оцінити міжнародно-правові наслідки правонаступництва України щодо таких договорів, з'ясувати особливості реалізації договорів про правову допомогу в цивільних справах у внутрішньому правовому порядку України.

Міжнародні договори про правову допомогу в різних аспектах вивчали у своїх роботах такі вітчизняні фахівці з міжнародного права, як В. М. Гребенюк, А. Я. Мельник, О. Ю. Переверзенцев. Однак спеціальних досліджень договорів про правову допомогу в цивільних справах як актів міжнародного публічного права в Україні не проводили. Але, урахувуючи комплексний характер предмета дослідження, різні його аспекти вивчали вітчизняні науковці в контексті імплементації норм міжнародного права (М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. С. Гавердовський, І. П. Кияниця), у контексті права міжнародних договорів – Є. Д. Боярський, Г. В. Галущенко, О. Д. Крупчан.

У зарубіжній правовій науці різні питання реалізації договорів про правову допомогу в цивільних справах і зміст зобов'язань за ними розглядали М. М. Богуславський, О. Г. Григор'єва, Д. В. Литвинський, К. Е. Михайленко, О. Г. Никульшина, В. П. Панов, О. Н. Романова. Окрім того, у роботі використані результати праць С. Бредлі, С. Васкеса, М. Ейкхерста, І. І. Лукашука, А. Оста, Д. Слосса, А. М. Талалаєва та ін.

Методологічну основу роботи становлять дослідження В. Г. Буткевича, В. Н. Денисова, А. І. Дмитрієва, В. І. Євінтова, О. В. Задорожнього, О. О. Мережка, В. В. Мицика, О. В. Тарасова, Л. Д. Тимченка.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого згідно з Державною цільовою комплексною програмою «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права», номер державної реєстрації 0111U000954.

Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 26 грудня 2014 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є з'ясування особливостей системи міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах як актів міжнародного публічного права, а також особливості їх укладення, реалізації та припинення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- виявити специфічні характеристики еволюції міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах на різних етапах їх укладання від середини XIX ст. до сучасності;
- надати оцінку договорам про правову допомогу в цивільних справах як предмету міжнародно-правового дослідження та з'ясувати її міжнародно-правову природу та сутність;
- встановити особливості міжнародного правонаступництва України щодо договорів про правову допомогу в цивільних справах та правові наслідки застосування до них критеріїв правонаступництва, визначених Законом України «Про правонаступництво України»;
- з'ясувати характеристики міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах та надати їм оцінку;
- з'ясувати місце й значення договорів про правову допомогу в цивільних справах у сучасній міжнародно-правовій практиці;
- виявити основні тенденції договірно-правового регулювання міжнародної правової допомоги в цивільних справах;
- з'ясувати особливості застосування в Україні норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах як самовиконуваних;
- оцінити основні доктринальні підходи до застосування самовиконуваних міжнародних договорів та надати пропозиції щодо вдосконалення такої практики в Україні;
- виявити й оцінити основні міжнародно-правові проблеми, що можуть виникати в процесі реалізації міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини України, пов'язані з укладенням та реалізацією міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах.

Предметом дослідження є міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів у роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які широко застосовуються в сучасній науці міжнародного публічного права.

Методологічну основу дисертації становлять такі загальновизнані в правовій науці методи: діалектичний, об'єктивності, історико-правовий, формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, метод моделювання та прогнозування, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Діалектичний метод застосовано для дослідження розвитку інституту міжнародної правової допомоги в цивільних справах та встановлення його взаємозв'язку з іншими правовими, політичними й економічними явищами. Метод об'єктивності використано для встановлення достовірності й повноти інформації, на якій ґрунтуються висновки дисертаційного дослідження. Історико-правовий метод пізнання дав змогу виявити особливості розуміння інституту міжнародної правової допомоги, його еволюції та застосування в різних міжнародно-правових умовах. Формально-логічний метод застосовано для визначення поняття «договір про міжнародну правову допомогу в цивільних справах» і для подальшого використання цього поняття в більш складних формах мислення – судженнях та умовиводах. Системно-структурний метод ужито для дослідження договорів про правову допомогу в цивільних справах як сукупності, що має за відповідними ознаками властивості системи.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що робота є першим у вітчизняній науці міжнародного права комплексним дослідженням договорів про правову допомогу в цивільних справах. Основні теоретичні й практичні результати, що характеризують особистий внесок дисертанта та виносяться на захист, містяться в таких положеннях.

Уперше:

– обґрунтовано формування тенденції до розширення кола багатосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах із широким збереженням двостороннього міжнародно-правового регулювання цих питань. Основною рушійною силою такої тенденції є глобалізаційні процеси та регіональна інтеграція, а не обмеженість двостороннього регулювання міжнародної правової допомоги;

– доведено створення Україною власної системи міжнародних договорів про правову допомогу, укладених з урахуванням входження Української держави у європейський та світові інтеграційні простори. Цей процес супроводжується остаточним відходом України протягом останніх десяти років від участі в більшості договорів про правову допомогу в цивільних справах, укладених колишнім СРСР;

– доведено існування спільних рис договорів про правову допомогу в цивільних справах, що забезпечує формування єдиних міжнародно-правових просторів правової допомоги в різних сферах її надання, і виявляється в наявності певних *загальних* рис *об'єкта і предмета* міжнародно-правового регулювання таких договорів, певних *загальних* уявлень про *поняття* «міжнародна правова допомога», *зміст* міжнародно-правових зобов'язань за цими договорами та *способів їх реалізації*;

– виявлено випадки виходу державних органів за межі компетенції під час укладання міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах та з'ясовано міжнародно-правові ризики такої діяльності;

– обґрунтовано висновок, що реалізація статті 7 Закону України «Про правонаступництво України» значною мірою заблокована приписами Конвенції про право міжнародних договорів, що *de facto* унеможлиблює на сучасному етапі відмову від виконання повністю або частково будь-якого з міжнародних договорів, щодо яких Україна здійснила правонаступництво.

Удосконалено:

– теоретичне положення про міжнародну правову допомогу як про один з найважливіших складників міжнародно-правового співробітництва в правовій сфері, без якої повноцінне існування держави в міжнародній спільноті є неможливим;

– загальний висновок про те, що міжнародні міжурядові організації стають усе більш значущим інструментом забезпечення контролю за реалізацією міжнародної правової допомоги в цивільних справах у межах багатосторонніх міжнародних договорів;

– висновки про шляхи й засоби застосування в Україні тих норм міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, що є самовиконуваними.

Набули подальшого розвитку:

– висновок про те, що практикою або на законодавчому рівні так і не було остаточно визначено загальний підхід щодо критеріїв, за якими слід застосовувати Закон України «Про правонаступництво України» до міжнародних договорів колишнього СРСР, оскільки щодо договорів про правову допомогу в цивільних справах діє презумпція їх відповідності Конституції України та інтересам України;

– висновки про застосування норм виконавчих міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах на основі доктрини «галузевого монізму»;

– висновок про те, що доцільність збереження клаузул про «суверенітет, безпеку та публічний порядок», «дотримання національного законодавства», що зберігаються в деяких міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах, потребує радикального переосмислення як таких, що суперечить ст. 27 Конвенції про право міжнародних договорів;

– обґрунтування доцільності дослідження міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах в якості предмету міжнародного права;

– судження про те, що міжнародні міжурядові організації стають потужним інструментом створення регіональних договірних міжнародно-правових просторів з надання правової допомоги в цивільних справах;

– висновок про допустимість домислюваної денонсації міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, що не містять механізмів їх припинення в строки або на умовах, визначених у договорі.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані як основа для подальших наукових досліджень правових підстав та особливостей укладення міжнародно-правових договорів. Вони можуть бути враховані як під час підготовки навчальної та методичної літератури, так і в діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади України, насамперед, Міністерства закордонних справ України в контексті дотримання й виконання міжнародно-правових зобов'язань, що містяться у двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу в цивільних справах за участю України. Теоретичні положення дисертації можуть бути використані в навчальному процесі під час викладання дисциплін «Міжнародне право», «Історія міжнародного права», «Право міжнародних договорів».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорено, схвалено та рекомендовано до захисту кафедрою міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Головні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука в XXI столітті : перспективні та пріоритетні напрями дослідження» (м. Запоріжжя, 30–31 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 05–06 червня 2015 р.)

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено в семи наукових публікаціях, із яких п'ять статей опубліковано в наукових фахових періодичних виданнях з юридичних наук, а також у тезах двох доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 202 сторінки, з яких основний текст становить 172 сторінки. Список використаних джерел налічує 243 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет

дослідження, викладено методологічну та теоретичну основу роботи, сформульовано наукову новизну, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію основних положень дисертації.

Розділ 1 «Міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах у системі міжнародно-правових відносин» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «Природа та міжнародно-правова сутність міжнародної правової допомоги в цивільних справах» така допомога розглядається як наслідок суто міжнародних договірно-правових відносин. Вона беззаперечно пов'язана з дотриманням прав людини, і її загальною міжнародно-правовою основою є міжнародно-правовий принцип поваги прав людини. За правовою природою договори про надання такої допомоги є актами міжнародного публічного права. Їх укладають між державами, виконують і припиняють за правилами міжнародного публічного права відповідно до Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Такі договори створюють для держав міжнародні публічно-правові зобов'язання в інституційній та матеріально-правовій сферах.

Дослідження свідчить про те, що об'єктом договорів про правову допомогу в цивільних справах є складний комплекс міждержавних відносин у захисті публічно-правового інтересу держав у суверенному забезпеченні дієвості власного цивільного законодавства, максимального уникнення конфлікту юрисдикцій та публічно-правового інтересу міждержавних об'єднань (міжнародних організацій, міждержавних союзів) у забезпеченні спільних інтересів у сфері приватноправових відносин.

Міждержавні відносини з надання правової допомоги в цивільних справах мають міжнародно-правовий і національно-правовий вимір. Перший полягає в тому, що досліджувані договори зобов'язують державу вчинити дії, що створюють правові та організаційні умови для здійснення безпосередніх актів правової допомоги. Допомога реалізується на підставі міжнародних публічно-правових зобов'язань і значною мірою через публічно-правові механізми та інститути (механізми імплементації міжнародно-правових норм, інститут офіційного запиту тощо). В інституціональній сфері досліджувані договори можуть створювати спостережні, контролюючі, дорадчі міжнародні органи та визначати національні органи, що утворюють внутрішньодержавні системи виконання міжнародних зобов'язань. У дисертації зазначено, що реалізація міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах можлива виключно на ґрунті поєднання дотримання міжнародних публічно-правових зобов'язань за цими договорами та виконання передбачених ними національних цивільно-правових процедур.

У дисертації запропоновано визначення міжнародної правової допомоги в цивільних справах як комплексу побудованих на принципі суверенної взаємності договірних організаційно-правових заходів щодо захисту прав осіб і запровадження із цією метою правових механізмів уникнення конфлікту юрисдикцій та правових підстав спеціального співробітництва органів юстиції сторін

договору.

Підрозділ 1.2 «Розвиток міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах від другої половини XIX ст. до наших днів» присвячено дослідженню еволюції міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах. Виділено три основні етапи їх укладання. Перший був пов'язаний з укладанням у другій половині XIX ст. двосторонніх договорів про передачу в іншу державу судових доручень у сімейних і спадкових справах і відзначився укладанням двох регіональних конвенцій у Південній Америці та Європі, які заклали підвалини міжнародного цивільного процесуального права. Другий етап (1919-1939) засвідчив потребу в розширенні міжнародної правової допомоги в цивільних справах, але характеризувався певною стагнацією розвитку договірної форми закріплення умов та процедур її надання. Сучасний етап (з другої половини XX ст.) відзначається: а) стрімким збільшенням кількості двосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах, б) об'єднанням у договорах двох предметів – надання правової допомоги в цивільних справах і в кримінальних справах; в) появою регіональних договорів про правову допомогу в цивільних справах, пов'язаних з інтеграційними об'єднаннями; г) закріпленням предмета міжнародної правової допомоги в цивільних справах у двосторонніх міжнародних договорах з мореплавства, торгівлі, консульських тощо; г) укладанням загальних міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах (з питань усиновлення, виконання арбітражних рішень тощо).

Розділ 2 «Україна в системі міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1 «Система міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах» досліджено міжнародні договори про правову допомогу як сукупність двосторонніх і багатосторонніх міжнародно-правових актів, що набули певних загальних ознак. Можливість застосування до всіх цих міжнародних договорів ознаки системності пояснюється, на нашу думку, наявністю певних загальних рис *об'єкта й предмета* міжнародно-правового регулювання, певних загальних уявлень про *поняття* міжнародної правової допомоги в цивільних справах, загальних уявлень про *зміст* міжнародно-правових зобов'язань за цими договорами та про *спосіб їх реалізації*, запровадженням заходів щодо забезпечення єдності правового регулювання (створенням договірних органів контролю, обмеженням права на застереження, сприянням національній імплементації). Набуття цими міжнародними договорами якостей системи має суто прикладне значення й пов'язане з необхідністю збереження від зовнішнього впливу створюваних ними міжнародно-правових просторів надання правової допомоги. Такий підхід є відносно новим для договорів про правову допомогу в цивільних справах і пов'язаний переважно з договорами останнього десятиліття XX ст.

У підрозділі 2.2 «Правонаступництво України щодо міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах» визначено, що входження України до системи міжнародних договорів

про правову допомогу в цивільних справах відбувалося або шляхом правонаступництва щодо договорів колишнього СРСР, або шляхом укладення нових договорів. Двосторонні договори, які набули чинності для України шляхом правонаступництва, поступово за згодою сторін втрачають чинність унаслідок укладення нових. Цей процес є досить повільним і залежить виключно від прагматичних обставин двосторонніх відносин.

Україна здійснила правонаступництво щодо всіх міжнародних договорів колишнього СРСР про правову допомогу в цивільних справах. Це свідчить про застосування до них *презумпції* їх відповідності Конституції України та інтересам України згідно зі ст. 7 Закону України «Про правонаступництво України». Протилежне повинно бути доведено в суді в кожному окремому випадку, що, однак, не може автоматично припинити дію договору. Це означає, що після завершення процедури правонаступництва реалізація ст. 7 указанного Закону значною мірою заблокована приписами Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка передбачає виключний перелік правових підстав припинення участі держави в міжнародному договорі.

У підрозділі 2.3 «Двосторонні договори України про правову допомогу в цивільних справах» досліджено особливості таких договорів, як актів міжнародного публічного права. Україна уклала двосторонні міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах з державами всіх континентів. Їх укладання є неминучим наслідком специфіки двосторонніх міждержавних відносин, яка не може долатися багатосторонніми договорами. Отже, укладання двосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах має суто утилітарні причини. Це жодним чином не пов'язане з формуванням політико-правових просторів міжнародно-правового співробітництва держав, як це найчастіше відбувається в разі укладання регіональних чи загальних договорів.

Дослідження виявило певні спільні ознаки двосторонніх договорів України про правову допомогу в цивільних справах: схожість структури; наявність норм міжнародного приватного й міжнародного публічного права, норм матеріального й процесуального права; наявність норм прямої дії; укладання на певний строк (визначений або невизначений) з можливістю пролонгації; набуття чинності шляхом ратифікації; припинення виключно шляхом денонсації.

У підрозділі 2.4 «Багатосторонні міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах» досліджуються загальні й регіональні договори, укладені за участю України.

Загальні міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах є правовою формою закріплення відносин, що мають значення для великих груп держав. За предметом ці договори здебільшого набагато ширші, аніж надання правової допомоги, яка виконує в них допоміжну функцію в інтересах повноцінної реалізації предмета договору. Потенційно такі договори є універсальними, але можуть містити норми, що обмежують можливість участі в них держав залежно від їх міжнародно-правового визнання, участі в організаціях системи ООН, їх участі в інших міжнародних договорах. Запроваджуються механізми тимчасового припинення дії договору між

окремими його учасниками. Як наслідок – кількість учасників кожного із загальних договорів про правову допомогу в цивільних справах охоплює приблизно половину держав світу.

Практика укладання регіональних міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах є відносно новою й пов'язана з появою інтегрованих міжнародних утворень (міжнародних організацій або міждержавних союзів). Такі договори, як правило, є або напіввідкритими, або закритими, вони можуть містити норми про захист спільних цінностей, що існують в інтеграційному об'єднанні, а мови спілкування здебільшого залежать від офіційних мов відповідного інтеграційного об'єднання.

Багатосторонні міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах у поодиноких випадках можуть не містити умови їх припинення у зв'язку із закінченням строку дії або шляхом денонсації (Україна є учасницею двох таких договорів). У такому випадку прийнятною видається концепція домислюваної денонсації, побудована на визнанні існування таких міжнародних договорів, що за своїм предметом можуть передбачати презумпцію денонсації, щоб не ускладнювати договірно-правові відносини, коли держава не бажає їх продовжувати.

Розділ 3 «Публічно-правові аспекти застосування в Україні міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Особливості застосування в Україні міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах» розглянуто проблеми національної імплементації аналізованих договорів. Дослідження виявило практику укладення в Україні двосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах у супереч закондавству про міжнародні договори. Із погляду міжнародного права щодо таких договорів застосовується презумпція їх чинності, доки не буде доведено інше. Вихід України з таких міжнародних договорів можливий виключно на підставі доведення нею порушення основоположної норми внутрішнього права про надання згоди на обов'язковість договору, що, на нашу думку, не лише ускладнює визнання їх нечинними, а й створює негативний імідж держави і тому виглядає недоцільним. Але наявність таких випадків слід враховувати в подальшій вітчизняній зовнішньополітичній практиці.

Суттєвим правовим наслідком порушень процедури укладання досліджуваних договорів є їх різна юридична сила у внутрішньому правопорядку залежно від органу, що надав згоду на їх обов'язковість. Це означає, що застосування таких міжнародних договорів у внутрішньому правопорядку України буде мати принаймні дві правові процедури: одна – для ратифікованих договорів, а інша – для договорів, згоду на обов'язковість яких надавали центральні органи виконавчої влади України.

Специфіка договорів про правову допомогу в цивільних справах як міжнародно-правових актів полягає в тому, що вони містять норми двох видів. Перші з них не можуть бути застосованими безпосередньо у внутрішньодержавному правопорядку, і щодо них запропоновано застосовувати

загальні правила імплементації. Другі містять права й обов'язки фізичних та юридичних осіб і можуть бути застосованими у внутрішньодержавних правовідносинах. Із цим пов'язане дослідження в дисертації вчення про самовиконуваність міжнародних договорів. У роботі з'ясовано, що українське законодавство й правозастосовча практика сприймають концепцію самовиконуваності міжнародних договорів, але не мають критеріїв оцінки договорів як таких. З врахуванням практики США, де судова перевірка міжнародних договорів на предмет самовиконуваності досить розвинута, запропоновано застосовувати відповідний алгоритм для ідентифікації самовиконуваності норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах: з'ясування, наявності в договорі юридичних зобов'язань; за наявності таких зобов'язань, з'ясування потреби імплементації для їх виконання; перевірка відповідності норм договору Конституції держави; перевірка відповідності норм договору законодавству держави, з'ясування потреби договірних зобов'язань у попередньому внесенні змін у законодавство; перевірка підсудності правовідносин, запроваджених договором.

У підрозділі 3.2 «Публічно-правове значення та наслідки клаузул про «суверенітет, безпеку та публічний порядок», «дотримання національного законодавства» в міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах» досліджено вплив цих клаузул на дотримання державою зобов'язань за досліджуваними договорами. Аналіз змісту договірних норм про захист суверенітету, безпеки, публічного порядку та національного законодавства свідчить про її подвійну правову природу: з одного боку, вони пов'язані з розв'язанням суто приватноправових колізій, а з іншого – мають публічно-правовий характер і можуть бути законною підставою невиконання міжнародного договору, а їх реалізація буде мати публічно-правові наслідки. Проте включення таких норм до міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах не є обов'язковим, а відповідна українська практика наразі є суперечливою.

Доцільність збереження норми про захист суверенітету, безпеки, публічного порядку й національного законодавства в договорах про правову допомогу в цивільних справах ставиться під сумнів у зв'язку з тим, що вона суперечить міжнародно-правовому принципу «*pacta sunt servanda*». Держава-учасниця договору не може, згідно зі ст. 27 Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., посилаючись на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання договору. Це виключає можливість порушувати чинний міжнародний договір з метою захисту суверенітету, безпеки чи публічного порядку, посилаючись на національне законодавство. Окрім того, зміст понять «публічний порядок», «суверенітет», «безпека» є доктринальним, не має чіткого правового закріплення, що на практиці нерідко призводить до його «розширеного тлумачення» й наповнення замість юридичного політичним змістом, що суперечить розумінню міжнародного договору за п. 1а ст. 2 Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Отже, проблема полягає в закріпленні в міжнародному договорі чітко не визначеної та до кінця не зрозумілої правової підстави його невиконання.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язано наукове завдання, що полягає в з'ясуванні особливостей міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах як актів міжнародного публічного права. Найсуттєвіші результати роботи містяться в таких положеннях:

1. Міжнародна правова допомога в цивільних справах є різновидом міжнародної правової допомоги. Її необхідність пов'язана з потребою у забезпеченні умов для просторової дії національного закону поза межами національної юрисдикції або для збереження в межах іноземної юрисдикції прав та обов'язків осіб, що виникли в межах національної юрисдикції. Природа міжнародної правової допомоги пов'язана з реалізацією прав людини та спрямована на захист цих прав в іноземній державі. Тому її загальною міжнародно-правовою основою є імперативний принцип поваги прав людини.

2. Міжнародна правова допомога в цивільних справах здійснюється на підставі міжнародних договорів, що створюють для держав міжнародно-правові зобов'язання в інституційній та матеріально правовій сферах. Об'єктом таких договорів є передусім відносини в захисті публічно-правового інтересу держав у суверенному забезпеченні дієвості власного цивільного законодавства та публічно-правовий інтерес міждержавних об'єднань (інтеграційних об'єднань, міждержавних союзів, регіональних міждержавних утворень тощо) у забезпеченні певних спільних інтересів у цивільній сфері.

3. Сутністю міжнародної правової допомоги в цивільних справах є юридичне закріплення комплексу міждержавних відносин, за допомогою яких держави забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції у сфері цивільних правовідносин та досягають максимального уникнення конфлікту юрисдикцій. Ці міждержавні відносини мають міжнародно-правовий і національно-правовий вимір.

Міжнародно-правовий вимір міжнародної правової допомоги в цивільних справах полягає в тому, що вона реалізується на підставі міжнародних публічно-правових зобов'язань і значною мірою реалізується через публічно-правові механізми та інститути. Одночасно у договорах про правову допомогу містяться й приватноправові норми (національно-правовий вимір). Тому, реалізація міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах можлива виключно на ґрунті поєднання дотримання міжнародних публічно-правових зобов'язань за цими договорами й виконання національних цивільно-правових процедур.

4. Усі міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах поступово набули певних загальних ознак, а види правової допомоги отримали певну стандартизацію незалежно від правових систем, що панують у державах-учасницях. Відбулося формування єдиних міжнародно-правових просторів міжнародної правової допомоги в цивільних справах у різних сферах її надання, що виявляється в існуванні певних загальних рис об'єкта і предмета міжнародно-правового регулювання таких договорів, певних загальних уявлень про поняття міжнародної правової допомоги, загальних

уявлень про зміст міжнародно-правових зобов'язань за цими договорами та про спосіб їх реалізації.

5. Надання міжнародної правової допомоги в цивільних справах відбувається на основі двостороннього й багатостороннього міжнародно-правового співробітництва держав. Обидва ці напрямки продовжують динамічно розвиватися. Однак існує тенденція до розширення кола багатосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах із широким збереженням двостороннього міжнародно-правового регулювання цих питань. При цьому міжнародні міждержавні організації стають потужним інструментом створення загальних та регіональних договірних міжнародно-правових просторів з надання правової допомоги в цивільних справах і все більш важливим інструментом забезпечення контролю за реалізацією міжнародної правової допомоги в межах таких договорів. Основною рушійною силою такого процесу є глобалізація та регіональна інтеграція, а не недосконалість двостороннього регулювання міжнародної правової допомоги.

6. Абсолютною новелою для міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах є можливість створення на їх підставі організаційно-правових засобів міжнародного контролю. За умови існування переважно двосторонніх договорів про правову допомогу створення спеціальних органів міжнародного контролю й дотримання його норм просто не має сенсу. Поява відповідних норм у багатосторонніх договорах про правову допомогу в цивільних справах виводить такий контроль із суто дипломатичної площини у сферу професійного експертного нагляду. Як свідчить міжнародний досвід, саме внаслідок такого міжнародного контролю відбувається максимальна уніфікація уявлень усіх учасників договору про зміст міжнародно-правових зобов'язань сторін.

7. Україна створила власну систему міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, які наразі включають договори, щодо яких відбулося міжнародне правонаступництво, та нові договори, укладені Україною. Проведене дослідження комплексу міжнародних договорів СРСР про правову допомогу в цивільних справах доводить, що немає жодного такого договору, щодо якого Україною не було б реалізовано правонаступництво. До деяких з них було зроблено погоджені сторонами зауваження. Наразі відбувається поступовий відхід України від участі в більшості двосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах, укладених колишнім СРСР. Нові договори України про правову допомогу в цивільних справах укладаються з урахуванням сприйняття Українською державою європейських і світових інтеграційних процесів.

8. Законодавство та практика остаточно так і не визначили загальний підхід щодо критеріїв, за якими слід застосовувати Закон України «Про правонаступництво України» до міжнародних договорів колишнього СРСР. Щодо договорів колишнього СРСР про правову допомогу в цивільних справах, щодо яких здійснено правонаступництво, діє презумпція їх відповідності Конституції України та інтересам України. Водночас, реалізація статті 7 Закону України «Про правонаступництво України» значною мірою заблокована приписами Конвенції про право міжнародних договорів, що *de facto* унеможливорює відмову на сучасному етапі від виконання повністю або частково будь-якого з

міжнародних договорів, щодо яких Україна здійснила правонаступництво. Отже, процес правонаступництва України щодо міжнародних договорів про правову допомогу в сімейних справах слід вважати *de facto* завершеним.

9. Українська практика укладення двосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах не відрізняється від загальносвітової. Україна має такі договори з державами всіх континентів і з державами різного рівня соціально-економічного розвитку, а потреба в укладанні нових договорів з таким предметом зберігається. Їх укладення є неминучим наслідком специфіки двосторонніх міждержавних відносин, яка не може долатися багатосторонніми договорами. Отже, укладення двосторонніх договорів про правову допомогу в цивільних справах має суто утилітарні причини. Це жодним чином не пов'язано з формуванням політико-правових просторів міжнародно-правового співробітництва держав, як це найчастіше відбувається в разі укладання регіональних чи загальних договорів.

10. Укладання Україною двосторонніх договорів про міжнародну правову допомогу в цивільних справах відбувається на міждержавному та на міжвідомчому рівнях. В останньому випадку надання згоди на обов'язковість міжнародного договору нерідко відбувається всупереч вимогам Закону України «Про міжнародні договори України», що свідчить про вихід цих органів за межі компетенції. З погляду міжнародного права щодо таких договорів застосовується презумпція їх чинності, доки не буде доведено інше. Вихід України з таких договорів можливий виключно на підставі доведення нею порушення основоположної норми внутрішнього права про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору. Це, на нашу думку, не лише ускладнює, а й унеможлиблює визнання всієї цієї групи договорів нечинними.

11. Україна є учасницею двох груп регіональних міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, укладання яких пов'язано з появою інтегрованих міжнародних утворень: міжнародних організацій (СНД, РЄ), або міждержавних союзів (ЄС). Можна говорити про певні особливості таких міжнародних договорів: вони є, здебільшого, або напіввідкритими, або закритими; мови спілкування залежать від офіційних мов відповідного інтеграційного об'єднання; такі договори можуть містити норми про захист спільних цінностей, що існують в інтеграційному об'єднанні.

12. Україна є учасницею декількох загальних міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах. Ці договори є правовою формою закріплення відносин, що мають значення, яке виходить за межі групи держав, навіть великої. За своїм предметом загальні договори про правову допомогу в цивільних справах, як правило, набагато ширші, аніж порядок та умови надання такої допомоги, правова допомога найчастіше виконує в них допоміжну функцію в інтересах повноцінної реалізації головної мети договору. Переважна більшість таких договорів ураховує принцип універсальності, що забезпечує велике коло учасників, але водночас містять норми, що обмежують можливість участі в договорі залежно від міжнародно-правового визнання держав, участі їх

в організаціях системи ООН, участі або неучасті їх в інших загальних договорах. Передбачаються механізми тимчасового припинення дії договору між окремими його учасниками. Як наслідок – кількість учасників таких договорів охоплює приблизно половину держав світу.

13. Багатосторонні міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах у деяких випадках можуть не містити умови їх припинення за у зв'язку із закінченням строку дії або шляхом денонсації (Україна є учасницею двох таких договорів). У такому випадку прийнятною виглядає концепція домислюваної денонсації, що визнає існування категорії міжнародних договорів, що за своїм предметом можуть передбачати презумпцію денонсації, щоб не ускладнювати договірно-правові відносини, коли держава не бажає їх продовжувати. У міжнародно-правовій доктрині до договорів з таким предметом відносять торговельні договори, договори про арбітраж, з питань технічного співробітництва.

14. Збереження клаузул про «суверенітет, безпеку та публічний порядок» та про «дотримання національного законодавства», що зберігаються в деяких міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах, потребує кардинального переосмислення. З огляду на міжнародне право наявність таких клаузул означає, що держава-учасниця договору про правову допомогу не буде визнаватися його порушницею в разі доведення нею наявності умов, що загрожують порушити її суверенітет, безпеку та публічний порядок. Ці поняття, як правило, безпосередньо пов'язані із національним законодавством або ґрунтуються на ньому. Отже, наявність такої клаузули є однією з договірних підстав невиконання державою-стороною своїх зобов'язань за міжнародним договором, що суперечить ст. 27 Конвенції про право міжнародних договорів. З іншого боку, спостерігається розширене тлумачення категорій «публічний порядок», «безпека», що призводить до переходу цих понять у площину юридичної невизначеності. Отже, проблема полягає в закріпленні в міжнародному договорі про правову допомогу в цивільних справах чітко не визначеної та до кінця не зрозумілої правової підстави його невиконання.

15. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах містять значний масив норм, що визначають права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, і застосування таких норм може бути безпосереднім у внутрішньодержавних правовідносинах. Отже, до таких норм може бути застосованою доктрина самовиконуваності. Сприйняття Україною доктрини самовиконуваних міжнародних договорів пов'язано з визнанням примату норм міжнародних договорів над законодавством України, за винятком Конституції України; із широким застосуванням в українському законодавстві відсилань як засобів національної імплементації норм міжнародного права; з наданням суду права безпосередньо застосовувати міжнародні договори. Але, суттєвою проблемою застосування самовиконуваних норм міжнародних договорів (договорів про правову допомогу, зокрема) є відсутність зрозумілих критеріїв ідентифікації українськими судами таких норм. Було б доцільним скористатися досвідом держав, у яких проблема застосування судами самовиконуваних

договорів вирішена в площині надання суду права самостійно оцінювати міжнародний договір. Так, у судах США міжнародний договір перевіряють за такими критеріями: з'ясування наявності в договорі юридичних зобов'язань; за наявності таких зобов'язань з'ясування потреби імплементації для свого виконання; суперечність/несуперечність такого зобов'язання конституції держави; потреба виконання зобов'язання внесення змін у законодавство; з'ясування, належності правовідносин, запроваджених договором, до сфери судової юрисдикції.

16. Одним з суттєвих правових наслідків порушень внутрішньодержавної процедури укладання міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах є їх різна юридична сила у внутрішньому правопорядку залежно від органу, що їх укладав. Щобільше, не всі з цих договорів були укладені за умови ратифікації. Це означає, що застосування норм таких міжнародних договорів у внутрішньому правопорядку України не буде мати однакової правової процедури – їх може бути принаймні дві: одна, для ратифікованих договорів й інша, для договорів, згоду на обов'язковість яких надавали органи виконавчої влади України. У зв'язку з цим реалізацію у внутрішньому правопорядку другої категорії досліджуваних міжнародних договорів слід здійснювати на основі так званого «галузевого монізму».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1.Ємець І. О. Правонаступництво України щодо міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах / І. О. Ємець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 29, т. 2. – С. 245–248.

2.Ємець І. О. Україна в системі міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах / І. О. Ємець // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Харків, 2014. – Вип. 28. – С. 104–115.

3.Ємець І. О. Публічно-правове значення застереження про публічний порядок у міжнародних договорах про правову допомогу в цивільних справах / І. О. Ємець // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2015. – Sv. 2, vyd. 3. – S. 32–36.

4.Ємець І. О. Регіональний міжнародний публічний порядок і зміст «застереження про публічний порядок» в договорах про правову допомогу у цивільних справах / І. О. Ємець // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. – 2015. – Sv. 2, vyd. 4. – S. 116–121.

5.Ємець І. О. Природа та міжнародно-правова сутність міжнародної правової допомоги у цивільних справах / І. О. Ємець // Юридичний вісник. – Одеса: ВД «Гельветика», 2016, – 3. – С.141-146.

6.Ємець І. О. Договори про правову допомогу у цивільних справах як предмет міжнародно-правового дослідження / І. О. Ємець // Юридична наука в ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (30–31 трав. 2014 р.). – Запоріжжя, 2014. –

С. 225–228.

7. Ємець І. О. Взаємопов'язаність та взаємозалежність понять «національного», «міжнародного» і «регіонального» правопорядків в міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах / І. О. Ємець // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 5–6 черв. 2015 р. – Херсон, 2015. – С. 185–187.

АНОТАЦІЯ

Ємець І. О. Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2017.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах як актів міжнародного права, зокрема, особливості їх укладення, реалізації та припинення. Також з'ясовано особливості правонаступництва України щодо цієї групи договорів з огляду на вимоги ст.7 Закону України «Про правонаступництво України».

Розглянуто сучасні світові тенденції договірно-правового регулювання надання міжнародної правової допомоги в цивільних справах та звернуто увагу на такі новели, як появу органів міжнародного контролю за дотриманням норм досліджуваних багатосторонніх договорів. У роботі звернуто увагу на характерні ознаки двосторонніх, регіональних і загальних договорів про правову допомогу в цивільних справах, укладених за участю України, зокрема встановлено, що всі вони мають спільні риси, що забезпечує формування єдиних міжнародно-правових просторів правової допомоги в різних сферах її надання.

У дисертації розглянуто питання імплементації в Україні норм міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, зокрема, з урахуванням того, що надання згоди на їх обов'язковість не завжди відбувається шляхом ратифікації, а також враховуючи сприйняття українським законодавством та судовою практикою концепції самовиконуваних міжнародно-правових норм. З огляду на ст. 27 Конвенції про право міжнародних договорів 1969 року в роботі надано міжнародно-правову оцінку клаузулам про «публічний порядок», «національну безпеку», «суверенітет» та «національне законодавство» в договорах про правову допомогу в цивільних справах.

Ключові слова: міжнародні договори, міжнародна правова допомога в цивільних справах, імплементація міжнародних договорів, правонаступництво України щодо міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах, застереження про публічний порядок у міжнародних

договорах про правову допомогу.

АННОТАЦИЯ

Емец И. А. Международные договоры Украины о правовой помощи по гражданским делам. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена комплексному исследованию международных договоров Украины о правовой помощи по гражданским делам как актов международного публичного права. В работе исследованы предмет, объект таких договоров, особенности их заключения, исполнения и прекращения.

Изучены теоретические и практические аспекты международного правопреемства Украины относительно исследуемой договоров. Сформулированы обоснования того, что процесс правопреемства Украины в данном сегменте международных договоров следует считать *de facto* завершенным.

Рассмотрены современные мировые тенденции и новеллы в договорно-правовом регулировании оказания международной правовой помощи по гражданским делам. Выявлены и исследованы характерные признаки двусторонних, региональных и общих договоров о правовой помощи по гражданским делам, заключенных с участием Украины. При этом особое внимание уделено идентификации тех общих для таких договоров норм, которые направлены на формирование единых международно-правовых пространств предоставления правовой помощи. В этой связи критически исследована практика применения принципа универсальности участия в общих международных договорах.

Работа дает представление об органах международного контроля, созданных договорами о правовой помощи, и о правовых последствиях их деятельности для международной унификации законодательства госурств-участников.

В диссертации рассмотрены вопросы имплементации в Украине норм международных договоров о правовой помощи по гражданским делам, в частности тех из них, которые были заключены без условия ратификации. Особый интерес представляет в этой связи исследование проблемных вопросов реализации в украинских судах самоисполняющихся норм исследуемых договоров, а также предложения по совершенствованию такой практики. С учетом ст. 27 Конвенции о праве международных договоров 1969 г. в работе дана международно-правовая оценка включения в договоры о правовой помощи по гражданским делам клаузул о «публичном порядке», «национальной безопасности», «суверенитете» и «национальном законодательстве».

Ключевые слова: международные договоры, международная правовая помощь по гражданским

делам, имплементация международных договоров, правопреемство Украины в отношении международных договоров о правовой помощи по гражданским делам, оговорка о публичном порядке в международных договорах о правовой помощи.

SUMMARY

Yemets I. International treaties of Ukraine on legal assistance in civil cases. - Manuscript copyright.

Thesis for the degree of Candidate of law on specialty 12.00.11 – International law. National Law University after Yaroslav Mudriy, the Ministry of education and science of Ukraine. – Kharkiv 2017.

The thesis is devoted to complex research of international treaties of Ukraine on legal assistance in civil cases as the acts of international law, including the characteristics of their detention, execution and termination. Also studied the succession of Ukraine concerning the characteristics of this group of contracts to meet the requirements of Article 7 of the Law of Ukraine «On Succession of Ukraine».

The modern global trends contractual and legal regulation of international legal assistance in civil matters, including, drawn attention to such innovations as the creation of international bodies monitoring the observance of the norms examined multilateral treaties. The paper drew attention to the characteristics of bilateral, regional and general agreements on legal assistance in civil matters, concluded with the participation of Ukraine, in particular, that they all have common features, ensuring the formation of a unified international legal spaces of legal assistance in various areas of its provision.

The thesis deals with questions of implementation in Ukraine of international treaties on legal assistance in civil matters, in particular taking into account that giving consent to their binding is not always going through the ratification as well as taking into account the adoption of the Ukrainian legislation and the judicial practice of the concept of self-fulfilling international legal norms . Whereas Article 27 of the Convention on the Law of Treaties of 1969, given the international legal assessment of the clauses «public order», «national security», «sovereignty» and «national legislation» in the treaties on legal assistance in civil cases.

Keywords: international treaties, international legal assistance in civil matters, the implementation of international treaties, the succession of Ukraine in the international treaties on legal assistance in civil cases, the reservation on a public order in international treaties on legal assistance.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук,
доцент **Трагнюк Л. Я.**

Підписано до друку 18.09.2017 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1735.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77